

Obr. 24. Brno, Fakultní nemocnice u sv. Anny. Vyzdění severního břehu Svrateckého náhonu v sondě S4. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 24. Brno, St Anne's University Hospital. The masonry wall at the northern bank of the Svratka mill race in Trench S4. Photo by Archaia Brno.

připojena na městskou kanalizační síť na ulici Silniční (dnešní Hybešovu; Černoušková, Hodeček 1994, 25–26).

Z jihu byly oba tyto areály obtékány Svrateckým náhonem. Sondy S2 a S4 zachytily vyzdění jeho břehů (obr. 23, 24). Charakter dokumentovaných zdí se výrazně odlišoval a lze předpokládat, že patří k časově odlišným fázím výstavby. Náhon měl být zasypan v roce 1896, kdy došlo k napřímení a zkanalizování úseku, který tvořil meandr při ulici Pekařské. Právě tímto meandrem procházela ulice Měšťanská, která byla po obou stranách lemována předměstskou zástavbou a již od středověku byla součástí starobrněnské osady. Relikty této zástavby, postupně bourané od konce 19. století za účelem rozšíření areálu nemocnice, dokumentovaly sondy S2 a S5.

Přestože se výzkumem nepodařilo přinést nové poznatky k nejstarším (středověkým) dějinám prostoru johanitské komendy a kláštera dominikánek, je zjištění, že se tyto situace mohou nacházet ve větší hloubce, než bylo dosaženo výkopy stavby, velmi důležitou informací pro případné budoucí stavební záměry. Zároveň přináší určitou naději, že by v budoucnu mohla archeologie ještě odhalit zajímavé a důležité poznatky k podobě a vývoji daného prostoru ve středověku.

Literatura

AMČR: Záznam M-202301498 [cit. 2024-09-21]. Archeologická mapa České republiky. Dostupné z: <https://amcr.aiscr.cz/projekt/detail/M-202301498>.

Černá, L., Zůbek, A. 2012: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Pracoviště chladu MR, budova M – zdroj chladu“ parc. č. 1757/1. (Fakultní nemocnice u sv. Anny v Brně – Pekařská 53)*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. MTX201401560 [cit. cit. 2024-09-21]. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-201401560>.

Černoušková, D., Hodeček, D. 1994: *Nemocnice u sv. Anny. Pekařská ul., Brno. Stavebněhistorický průzkum*. Uloženo: Archiv Archaia Brno z. ú.

Zůbek, A. 2013: *Pyrotechnologická zařízení z 1. poloviny 13. století v areálu komendy johanitského řádu na Starém Brně. Archeologia technica 24, 17–25.*

Summary

A rescue archaeological excavation was conducted at the St Anne's University Hospital (Staré Brno cadastral area, Brno-City District) as part of the 'Reconstruction of SCZT Steam × HV – Campus Utilities FNUSA, Stage I' project (Fig. 22). The excavation focused on two historically significant complexes – the Knights Hospitaller Commandery with the Holy Spirit Hospital and the Dominican Sisters Convent, which, after its dissolution in 1782, was gradually transformed into a hospital. The excavation yielded only modern-period remains of the masonry of both areas, the sewer system that directed water to the Svratka mill race, as well as a wall separating the two complexes. Both areas were bordered to the south by the Svratka mill race, with its reinforced banks documented at two locations (Fig. 23, 24). The most recent remains of the suburban area along Měšťanská Street, located south of the mill race, were also documented. After 1898, when the area of the Knights Hospitaller Commandery, with the plots in Měšťanská Street, were acquired for hospital expansion, the entire area became part of the contemporary hospital complex.

Lenka Sedláčková

.....
Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Mendlovo náměstí, Fakultní nemocnice u sv. Anny,

parc. č. 953/1, 954/14, 954/16, 954/9, 944, 1729, 1730, 1731/1, 1760, 1757/1.

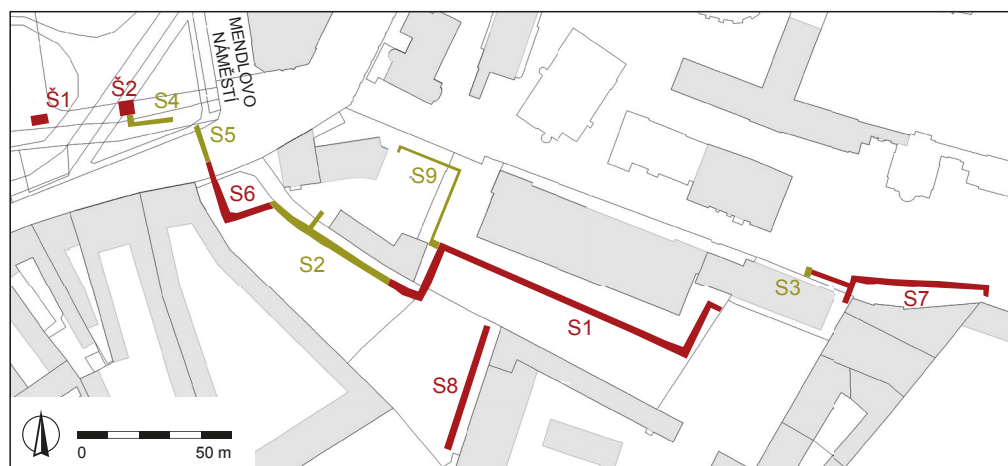
Pozdní středověk, novověk. Předměstí, kanál/náhon, rybářské sádky, hrnčířské pracoviště. Skupina/síť sond. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: S1: 49.1901150N, 16.5967061E

Záchranný archeologický výzkum byl vyvolán stavbou „Rekonstrukce SCZT pára × HV – oblast Mendlova nám., FNUSA I“. Jeho terénní část probíhala v součinnosti se stavbou od dubna do října (AMČR). Trasa výkopů byla pro potřeby záchranného archeologického výzkumu rozdělena na jednotlivé sondy (S1–S9, šachty Š1 a Š2; obr. 25). Nadmořská výška současného povrchu se pohybovala v rozmezí 202–203,2 m. Maximální hloubka liniových výkopů byla 2,5 m, šachty Š1 a Š2 dosáhly hloubky 4 m.

Vzhledem k historii místa a charakteru terénních zásahů se výzkum zaměřil na několik základních otázek: 1) geomorfologická situace terénu – úroveň náplav od současného terénu a jejich stáří; 2) existence, rozsah dochování a stáří archeologických situací ve zkoumaném prostoru ve vztahu k raně středověké aglomeraci 11.–12. století, stejně jako k historicky známé starobrněnské osadě; 3) upřesnění podoby a průběhu Svrateckého náhonu. Další řešené otázky vyplynuly ze zjištění během archeologického výzkumu.

Geologické podloží je ve zkoumaném prostoru tvořeno říčními a nivními sedimenty řeky Svratky a jejího bočního ramene, které bylo nejdříve v 1. polovině 14. století upraveno na náhon. Náplavové sedimenty se ve zkoumaném prostoru ovšem opakovaně ukládaly ještě v pozdním středověku a pravděpodobně

Obr. 25. Brno, Mendlovo náměstí, Fakultní nemocnice u sv. Anny. Umístění dokumentovaných sond a šachet. Autor Archaia Brno z. ú.

Fig. 25. Brno, Mendel Square, St Anne's University Hospital. Location of excavated trenches and shafts. Author Archaia Brno.

i v novověku, jak doložily situace zachycené v sondách S1, S2 a S6 a v šachtách Š1 a Š2. Časové zařazení tohoto typu sedimentů je však značně problematické. Ukládání povodňových sedimentů ještě v období novověku bezpochyby souvisí s častou povodňovou činností. Bezprostřední ohrožení záplavami představoval nejen zde protékající Svratecký náhon, ale také samotná řeka Svratka, jejíž koryto nebylo do 20. století výrazně regulováno. Pravdě, stejně jako raně a vrcholně středověké osídlení nebylo zjištěno. S ohledem na historii daného prostoru a výsledky archeologických výzkumů v nejbližším okolí však nelze vyloučit, že se toto starší osídlení nachází ve větší hloubce, než bylo dosaženo realizovanými výkopy (zvl. prostor sond S1, S2, S6, S8 a S9).

Nejstarší zjištěné osídlení můžeme vztáhnout nejdříve k období pozdního středověku, spíše raného novověku. V sondě S6 bylo zachyceno kontinuální osídlení od pokročilého 15. století až do 20. století, kdy byl zde původně stojící dům č. 21 poničen při náletu amerického letectva 20. listopadu 1944 a později zbourán. Na základě nálezů výrobního odpadu lze dovozovat, že na zmíněné parcele, nebo v jejím blízkém okolí, byla v novověku, pravděpodobně v 18. století, provozována hrnčířská výroba.

Hospodářské zázemí sousedního domu (později dům č. 19) v raně novověkém až novověkém období dokumentovala sonda S2. Reprezentováno bylo několika odpadními jámami a drobným pyrotechnologickým zařízením. I zde pokračovalo osídlení až do 20. století, kdy byla zástavba zplanýrována a v rámci územního plánu na výstavbu komunikace spojující Mendlovo náměstí a ulici Václavská ponechána proluka.

Zjištěné osídlení můžeme spojit se zástavbou a jejím hospodářským zázemím, které bylo součástí starobrněnské osady. Ta se nejpozději od 13. století rozvíjela na pravé straně komunikace vedoucí podél jižního břehu pozdějšího Svrateckého náhonu k dnešní ulici Pekařské.

Za specifický fenomén zkoumaného prostoru lze považovat Svratecký náhon, který byl zachycen v šachtě Š2 a v sondách S5 a S7. V šachtě Š2 bylo ve směru západ-východ dokumentováno koryto náhonu, resp. jeho severní břeh, který byl snad lokálně upraven/zpevněn kůly. Na jejich výrobu bylo použito vrbové dřevo, které se bohužel nepodařilo dendrochronologicky datovat. Náplavové vrstvy uložené na výplni koryta naznačují, že severní břeh vodoteče se musel v blíže neurčené době (pozdní středověk až raný novověk?) posunout více k jihu – nevíme, zda záměrnou činností člověka, nebo přirozenými přírodními procesy.

Mladší, pravděpodobně novověká úprava jižního břehu náhonu byla zjištěna v sondě S5. V areálu nemocnice bylo v sondě S7 dokumentováno vyzdění severního břehu náhonu v délce téměř 13 m (obr. 26). V obou případech bylo zdivo dochováno již 0,5 m pod současným povrchem.

S náhonem úzce souvisí dvě dřevěné sárky situované na severním břehu náhonu (šachta Š1; obr. 27). Přestože nebyly sárky zachyceny v celém rozsahu, lze předpokládat jejich přímé napojení na koryto náhonu, které probíhalo jižně od šachty Š1. Sárky pravděpodobně sloužily k uchovávání živých ryb, vyloučit nelze ani jejich částečné využití k uchovávání potravin, neboť průtočná voda zajišťovala oproti okolí mnohem nižší teploty. Četná data získaná ze dřev použitých v konstrukci starší sárky její výstavbu řadí nejdříve do 2. poloviny 19. století, přičemž na přelomu 19. a 20. století, popř. na počátku 20. století byla přestavěna. Mladší sárka mohla být postavena až po roce 1933/1934. Sárky zanikly nejpozději v 60. letech 20. století v souvislosti s úpravami dnešního Mendlova náměstí. S politováním lze konstatovat, že konstrukce sárky zde mohly být zachovány, neboť pozdější změnou projektu byl průraz mezi Š1 a Š2 veden v úrovni nad těmito konstrukcemi.

Obr. 26. Brno, Mendlovo náměstí, Fakultní nemocnice u sv. Anny. Vyzdění severního břehu Svrateckého náhonu v areálu Fakultní nemocnice u sv. Anny (sonda S7). Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 26. Brno, Mendel Square, St Anne's University Hospital. The masonry wall at the northern bank of the Svratka mill race in Trench S7. Photo by Archaia Brno.

Obr. 27. Brno, Mendlovo náměstí, Fakultní nemocnice u sv. Anny. Výzkum rybářských sádek na severním břehu Svrateckého náhonu (šachta Š1). Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 27. Brno, Mendel Square, St Anne's University Hospital. Excavation of the fish tanks at the northern bank of the Svatka mill race in Shaft Š1. Photo by Archaia Brno.

Nejmladší zjištěné situace souvisely s terénními úpravami po demolicí novověké zástavby a s úpravami při výstavbě nemocničních budov.

Literatura

AMČR: Záznam M-202301497 [cit. 2024-10-04]. Archeologická mapa České republiky. Dostupné z: <https://amcr.aiscr.cz/projekt/detail/M-202301497>.

Summary

The excavation at Mendel Square, St Anne's University Hospital (Staré Brno cadastral area, Brno-City District), confirmed that the subsoil here consisted of river and floodplain sediments of the River Svatka, more specifically of its branch, which was adapted into a mill race during the medieval period (Fig. 25). These alluvial layers continued to accumulate in the modern period, undoubtedly due to the frequent flooding caused by these watercourses. No evidence of early or high medieval settlement was found at the site. However, given the area's historical context and the results from nearby archaeological excavations, it is possible that earlier contexts lie deeper than the excavated trenches. The earliest settlement identified during the fieldwork is likely from the late medieval period or, more probably, the early modern period (Trench S2 and S6). This settlement is connected to the town's development and its ancillary zone as part of the old town, which – by no later than the 13th century – expanded on the right side of the road along the southern bank of the future Svatka mill race, leading to what is now Pekařská Street. The excavation also yielded the mill race itself (Shaft Š1), as well as modern reinforcement of its banks (Trench S5 and S7; Fig. 26). The mill race was closely associated with two wooden fish tanks located on its northern bank (Shaft Š1; Fig. 27). Numerous dendrochronological data indicate that the older of the tanks was built in the second half of the 19th century, while the other one was constructed after 1933/1934. The tanks ceased to exist in the 1960s due to redevelopment of Mendel Square.

Lenka Sedláčková

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Mendlovo náměstí, ul. Hlinky, Křížová, Veletržní, parc. č. 762, 808, 809/1, 809/3, 809/4, 809/5, 809/6, 809/8, 811/1, 811/2, 812, 934/1, 944, 945/1, 945/2, 94.

Středověk, novověk. Město, předměstí, kanál/náhon, klášter, lázně. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezů: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1895750N, 16.5927133E; 49.1897194N, 16.5941994E; 49.1902156N, 16.5947719E; 49.1907417N, 16.5940606E; 49.1906003N, 16.5924061E; -49.1904661N, 16.5922528E

Záchranný archeologický výzkum byl vyvolán stavbou „Brno, Mendlovo náměstí – kanalizace a vodovod“, která zahrnovala rekonstrukci západní části Mendlova náměstí. Terénní část výzkumu probíhala od listopadu 2021 do února 2023 (Sedláčková 2023). Archeologické práce postupovaly převážně v součinnosti se stavbou. Trasa výkopů byla pro potřeby záchranného archeologického výzkumu rozdělena na jednotlivé sondy (S1–S15) a šachty (Š1, Š2, Š6).

V rámci této akce byla stavbou zasažena relativně velká plocha (cca 12 tisíc m²). V první fázi byly sledovány hloubkové výraznější výkopy inženýrských sítí (kanalizace, vodovod – sondy S8, S12, S13 a šachta Š6), včetně úseku podzemní ražby kanalizace a přínáležejících startovacích šachet (sonda S15, šachty Š1 a Š2), které dosahovaly hloubky až 6 m od stávajícího povrchu. Druhá fáze zahrnovala postupnou skrývku jednotlivých ploch za účelem úpravy nových povrchů náměstí, která většinou dosahovala hloubky do 1 m (sondy S1–S7, S9–S11). Součástí rekonstrukce bylo také 30 výkopů pro veřejnou zeleň (obr. 28). Nadmořská výška zkoumaného prostoru se pohybuje kolem 204,3–205,5 m v severní části náměstí a 202,6–203,3 m v jižní části náměstí. V obecném pohledu se dnešní Mendlovo náměstí mírně svažuje od severu k jihu, resp. od severozápadu k jihovýchodu.

Dnešní Mendlovo náměstí, a především jeho západní část, kde byl výzkum realizován, se náměstím stala až ve 2. polovině 20. století. Tehdy byly zbourány poslední bloky původně zde stojící zástavby a zcela zasypán byl i Svratecký náhon. Náhon, původně boční rameno řeky Svatky, zde tradičně protékal ve směru od ulice Rybářská k dnešní Fakultní nemocnici u sv. Anny a po staletí byl dominantním prvkem zkoumaného prostoru.

Výzkum potvrdil, že podloží je v tomto prostoru tvořeno vrstvami náplav (zvl. sondy S13, S15). Ty jsou reprezentovány převážně nivními hlínami, které se zde v minulosti akumulovaly v důsledku působení dnešní řeky Svatky a jejích četných bočních ramen. Jejich stáří se nepodařilo určit. Některé z nich zde mohly být ukládány ještě ve středověku a snad i v novověku. To je také důvod, proč nebylo výzkumem zachyceno pravěké osídlení, které známe z nedaleké ulice Výstavní nebo ulice Hlinky, jejichž podloží je však již tvořeno sprašovými hlínami.

Přestože se prostor dnešního Mendlova náměstí nachází v inundaci řeky Svatky, začalo se v jeho širším okolí osídlení rozvíjet již v 9. století. V 11. a 12. století se v nížinné poloze na levém břehu Svatky snad nacházelo i centrum brněnského přemyslovského hradu. Související osídlení bylo opakovaně dokumentováno v rámci menších archeologických akcí, a to jak v blízkosti rotundy ve starobrněnském klášteře, tak zvláště v okolí křížovky ulic Křížová, Václavská a Křídlovická (Kolařík 2006; Kolařík et al. 2014). Přímo v prostoru dnešního Mendlova náměstí však prozatím nebylo jednoznačně doloženo. Ani pojednávání výzkum k otázce podoby a rozsahu osídlení spojitelného s raně středověkou aglomerací 11.–12. století nepřinesl jednoznačné odpovědi. Jediné situace, které naznačují vazbu k tomuto osídlení, byly zachyceny v ražbě kanalizace (sonda S15). Zde byly na